

KISS NÁNDOR MARCELL

„RÁTOK NINCS SZÜKSÉG”

A társadalmi párbeszéd rendszerének
kiüresítése a 2010-es években

Az, hogy egy teljes állásban dolgozó munkavállaló legalább a saját megélhetését finanszírozni tudja, magától értetődőnek tűnik. Mégis, ezt a szakszervezeti oldalról több évtizedes követelést a rendszerváltás óta sokáig nem tudták elérni. Azonban 2016-ban a magyar kormány a szakszervezetekkel és a munkáltatói érdekképviseléssel egy olyan, több éves bérmegállapodást kötött, melynek köszönhetően 2018-ra a minimálbér meghaladta a létminimumot. Mi változott most? A köztudottan gyengélkedő szakszervezeteknek milyen nyomásgyakorló eszközök álltak rendelkezésükre, hogy egy ilyen ügyet sikerre vigyenek? A jelek szerint semmilyenek. A 2010 után átalakított társadalmi párbeszéd rendszerében csak szűk mozgásteret maradt a versenyszférában dolgozó érdekképviseléseknek. Az érintettekkel készített interjúim segítségével ezt az átalakítást mutatom be.

Bevezetés

Jelen tanulmány apropóját egy olyan magyarországi intézkedéssorozat szolgáltatja, amelynek mind a hazai szociálpolitikában, mind a hazai közgazdaságtan szempontjából – bátran kijelenthetjük – kiemelkedő fontossága van. Ez az intézkedés, nevezetesen a – 2016-ban előirányzott és 2017 valamint 2018. január elsején megvalósult – kétütemű radikális minimálbér és a garantált bérminimum (az utóbbi az olyan munkákra kötelezően fizetendő minimum bér, amelyek elvégzéséhez középfokú végzettség szükséges, és ezzel a végzettséggel adott munkavállaló rendelkezik is) emelés. Első lépésben a minimálbér 15, a garantált bérminimum 25 százalékkal növekedett, majd 2018-ban 8 és 12 százalékkal. A további bérfejlesztésről 2018-ban fognak egyeztetni.¹ A munkáltatói oldal terheit könnyítendő ezen intézkedésekkel egyidőben előbb öt, utóbb 2,5 százalékos járulékcsökkentést is bevezettek. Eredetileg csak két százalékos csökkentést terveztek 2018-ra, de mivel 2017-ben sikerült elérni a 11 százalékos(!) reálbér növekedést, ezért fél százalékkal nagyobb járulékcsökkentést hajtottak végre. Ennél drasztikusabb

¹ 430/2016. (XII. 15.) Korm. rendelet a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról

változást a rendszerváltás óta csak a 2001-es 57, és a 2002-es 25 százalékos², a mostanihoz hasonlóan a Fidesz kormány által végrehajtott minimálbér-emelés hozott. (Ekkor még nem volt garantált bérminimum, azt évekkel később, 2006-ban vezette be a második szocialista-liberális kormánykoalíció³). Közgazdasági szempontból egy ilyen mértékű, nem piaci alapú változtatás számos hatással jár a nemzetgazdaság egészére, az államháztartás bevételeire, a keresletre, a foglalkoztatásra és a jövedelem eloszlásra.

De milyen viszonyban van a minimálbér a szociálpolitikával? A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, a foglalkoztatáspolitikai menedzselése, az állami beavatkozás a piaci folyamatokba mind olyan feladatok, amelyeket klasszikusan a szociálpolitika területéhez szoktunk sorolni és a minimálbér növelése mindegyik befolyással van. Ám a 2017-18-as emelés még egy szempontból különleges, ami tulajdonképpen a fő motivációt szolgáltatja e tanulmány megszületéséhez. *2018. január elsejével ugyanis a minimálbér – 1989-es bevezetése óta először éri el a létminimumot.*

Dolgozatom „eredeti szándékaim szerint” azt a folyamatot akarta végig követni, amellyel ezt a nem kis eredményt sikerült elérnie a szociális partnereknek (itt leginkább a szakszervezetekre gondolunk, hiszen a munkáltatói oldal ritkán kardoskodik béremelésért). Vagyis kutatási kérdésként az merült fel, *„hogyan győzték le a szakszervezetek a kormányt?”⁴*, miként vették rá, hogy egy ilyen radikális emelésbe belemenjen? Hipotézisem, hogy a szakszervezetek aktív nyomásgyakorlással „győzedelmeskedtek”, mindjárt a kutatásom elején megdőlt. A szakszervezeti konföderációk, élükön a Magyar Szakszervezeti Szövetséggel (MASZSZ) ugyan évek óta konzekvensen képviselték ezt az ügyet (sőt, már az 1990-es években is felmerült, hogy a létminimumot érje el a nettó minimálbér), ám áttörést nem tudtak elérni, és valójában 2016-ban a nemzetgazdasági miniszter maga állt elő a kétlépcsős emelési javaslattal. Azonban a hipotézisem ilyen gyors elvetése nem kedvetlenített el, hiszen önmagában már az is nagyon érdekes, hogy a kormány kilépett facilitatori szerepéből a tripartit tárgyalásokon, és kvázi a „szakszervezetek helyett” tett ajánlatot. Úgy döntöttem, szélesebbre nyitom a fókuszot, és megnézem a társadalmi párbeszéd rendszerének magyarországi átalakulását, mely mögött szintén számos érdek várt feltárássra. Megvizsgálom, hogyan jutott a kormány arra a döntésre, hogy a minimálbért és a bérminimumot ilyen radikálisan megnövelje. Meg akartam ismerni azt az érdekérvényesítési folyamatot, a nyomásgyakorlás azon eszközeit melyek segítségével a kormányt rávették egy ilyen látványos és fontos lépésre, és amelyek akár a későbbiekben is használha-

² 197/2000. (XI. 27.) Korm. rendelet, valamint a 224/2001. (XI. 21.) Korm. rendelet a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) megállapításáról

³ 316/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet

⁴ Ez azért került idézőjelbe, mert Kiss Ambrusnak, a Policy Agenda kutatóintézet vezetőjének tollából ezzel a címmel jelent meg egy, a bértárgyalásokat elemző cikke az Új Egyenlőség online társadalomelméleti folyóiratban (melynek egyébként szerkesztője is). Tulajdonképpen ez az írás, valamint Kiss Ambrus, Kovács Csaba és Tausz Katalin biztatása volt az, amelyek felhívták a témára és fontosságára a figyelmemet. Problémafelvető kérdéseiket ezúton is köszönöm.

tók lesznek. Be fogom mutatni a hazai társadalmi párbeszéd legmagasabb szintű fórumait, ahol a minimálbérrel kapcsolatos tárgyalások folynak, és még néhány fontosabb egyeztető testületet, összességében azt a keretrendszert, amelyben a munkavállalói és munkáltatói érdekképviseletek küzdenek a mindig szűkös erőforrásokért. Majd rátérek magára a 2016-os bértárgyalások előzményeire és menetére, amit az érintettekkel készített interjúim, és a témát már korábban felgöngyöltíteni igyekvők segítségével fogok bemutatni. Úgy vélem, hogy ilyen alapos-sággal eddig senki nem nézett utána mi is történt 2016-ban és hogyan valósult meg ez az ugyan szimbolikus, ám mégis hatalmas lépés, miszerint a minimálbér elérte a létminimumot.

A magyarországi társadalmi párbeszéd 2010 után

Az érdekvényesítési folyamat végigkövetése nem adatok, sokkal inkább szándékok, eszközök, tárgyalások felderítését igényli. Ennek megfelelően kutatásomat a minimálbér-megállapodás körüli sajtóhírek tartomelemzésével, a tárgyalásokon résztvevőkkel, valamint az őket támogatókkal készített interjúim segítségével végeztem. A munkáltatói és munkavállalói érdekképviselettől egyaránt pozitív választ kaptam a megkereséseimre és azonnal rendelkezéseimre álltak. Nem úgy a kormányzati oldal. Hónapokig tartó egyeztetéssel sem sikerült interjút összehozni, míg aztán kiderült, hogy a Nemzetgazdasági Minisztériumban felkeresett interjúalanyok nem kaptak engedélyt nyilatkozni. A kérdéseimet előre el kellett küldenem, és végül sikerült válaszokat kapnom az NGM Ügyfélkapcsolati Információs Irodájától. Mivel ezek szóbeli interjúhoz készültek, az NGM munkatársa néhol valószínűleg félreértette a kérdést, ahol ez a helyzet, azt a válasz elemzésénél jelezni fogom. Az alábbiakban tehát ezek segítségével járom körül témámat. Először azonban mindenképp be kell mutatnunk azokat az új struktúrákat, amelyek a második Orbán-kormány hatalomra jutása után alakultak ki a szociális partnerekkel (munkáltatói, munkavállalói szervezetek) való párbeszédre.

Az érdekegyeztetés makroszintű fórumai I: A versenyszféra

A múlt: az Országos Érdekegyeztető Fórum (OÉT)

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a magyarországi társadalmi párbeszéd intézményrendszere jelentősen átalakult a kormányzati retorikában csak „fülkefordalomnak” nevezett 2010-es választások után. E területen valóban forradalmi változások mentek végbe, jogkörök és fórumok szűntek meg, újak jöttek létre és vették át a helyüket, de már más szabályozással. Amint azt az érintettekkel készített interjúk alapján látni fogjuk, az átalakulás nem éppen egyetértésben folyt le, és szerintünk negatív irányba.

A hazai érdekegyeztetés legfontosabb terepe 1990-től a több névváltoztatáson átesett, ám fennállása legnagyobb részében és megszűntetésekor is Országos Érdekegyeztető Tanácsként (OÉT) ismert testület. Háromoldalú fórumként működött, képviseltette benne magát a magyar kormány, az összes országos szakszervezeti valamint munkáltatói konföderáció. Ez egészen 1999-ig működött így, amikor is az akkori kormány egyértelműsíteni kívánta a részvételi kritériumokat. Innentől a résztvevőknek bizonyos méretbeli és reprezentativitási kritériumoknak meg kellett felelni, hogy bekerülhessenek (pl. taglétszám, hány nemzetgazdasági ágazatot képvisel stb.). A kormány rendszeresen és magas szinten képviseltette magát; munkájukat 10 állandó bizottság és további – külön ügyekre létrehozott – eseti bizottságok is segítették. Az átláthatóság jegyében ülései sajtónyilvánosak voltak. Eleinte tagjai bejáratosak voltak a Parlamentbe, leülhettek az őket is érintő bizottsági vitáknál a tárgyalóasztalhoz, ám fokozatosan veszítettek jelentőségükből. Ennek több oka is volt. A '90-es években fokozatosan csökkent a szakszervezetek ereje, támogatottsága. Sokan az előző rendszerből itt maradt elavult intézményekként tekintettek rájuk. A tagság ennek következtében erodálódott, és máig tartóan csökkenő tendenciát mutat. A rendszerváltás körüli 40 százalékról⁵ 2015-re a munkavállalóknak mindösszesen 9 százaléka vallotta magát szakszervezeti tagnak.⁶ Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a szakszervezetek és az általuk használt fórumok potenciális nyomásgyakorló ereje csökkent. Egy, a rendszerváltás óta a hazai érdekegyeztetésben dolgozó interjúalanyom így mesélte el ezt a folyamatot:

„Először az asztaltól állítottak föl, a szó szoros értelmében. Nem ülhettem le az asztalhoz, ahol a képviselők ülnek. Utána a hátsó sorokba ülhettem már csak le, utána már nem szólalhattunk meg, utána nem mehettünk be bizottsági ülésre, utána kaptam egy levelet, hogy adjam vissza a parlamenti belépőmet. – Mivel indokolták? – Indokolni?! (nevet) Hogy mondjam? Nagy indoklások már nem divatosak. Nincs indoklás.”

Az első Orbán-kormány idején történt mindez, amely elvett egy másik fontos jogot is az OÉT-től: a minimálbér vonatkozásában levő vétőjogot. Holott minden évben született bérmegállapodás, tehát még csak azt sem lehetett mondani, hogy megakasztják vagy szándékosan hátráltatják a munkafolyamatot. A vétőjogot már a következő szocialista-liberális vezetés sem adta vissza, pedig ebben a szociális partnerek nagyon reménykedtek.

2010 előtt roppant sűrűn, akár hetente kétszer is üléseztek, hogy megtárgyaljanak minden, a munkáltatókat és munkavállalókat érintő törvényt, átalakítást,

⁵ Krén Ildikó: *A szakszervezetek helyzete Magyarországon – Tézisek*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest. 2010. december.

⁶ KSH: *Munkaerőpiaci helyzetkép 2015*. Budapest. 36. o.

javaslatot. Közvetve vagy közvetlenül rájuk szinte minden hat, ezért a témáknak igen tág spektruma volt:

Kötelezően tárgyalni kellett:

- Munka törvénykönyve;
- Foglalkoztatási törvény;
- Szakképzési törvény;
- Munkavédelmi törvény;
- A minimálbér (és 2006-tól a garantált bérminimum) éves emelése.

Egyéb érintett témák:

- Költségvetési törvény;
- Adótörvények;
- Szociálpolitikát érintő módosítások;
- Béreket érintő törvények.

Ez természetesen rendkívül időigényes volt, a költségvetési törvényt rendszeresen két hónapig tárgyalta az OÉT, az adótörvényeket is már hónapokkal korábban kikérte véleményezésre. Ezt törvényileg szabályozott jogkörei alapján meg is tehetta, melyek a következők voltak:

- *tájékoztató jog* a munkáltatókat, munkavállalókat érintő kérdésekben;
- *véleményezési jog* az őket érintő jogszabályok előkészítése során;
- *egyetértési jog*, például az éves bérajánlások mértékéről vagy a minimális munkabérről.

Az OÉT-et nem lehetett megkerülni, azzal együtt sem, hogy a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben valójában fokozatosan szűkült a jogköre. Az egyik utolsó koporsósözög az a 2008-as Alkotmánybírósági határozat volt⁷, mely kimondta, hogy az OÉT egyetértési joga alkotmányellenes. Mit is jelent az egyetértési jog pontosan? Az e jogosultsággal rendelkező egyetértési nyilatkozata nélkül az őt érintő kérdésekben hozott döntések nem érvényesek. Az AB indoklása szerint ez kvázi jogalkotói hatalommal ruházza fel a kellő demokratikus legitimitás nélküli érdekképviseleti szervezeteket, ez pedig ellent mondott az Alkotmánynak.⁸

2010-ig minden kormány figyelembe vette a szociális partnereket. Érték ugyan kritikák a működését, egyes interjúalanyaim szerint, például 10 bizottság helyett elég lett volna 3-4 szakmai előkészítő bizottság, vagy a sajtónyilvánosság akadályozta a munkát, mivel a kamerák előtt mindenki beszélni akart. Úgy gondolom, az átláthatóság oltárán ezt az áldozatot nem volt kár meghozni, de a 2011-ben felosztatott OÉT utódjának ezzel már nem kell bajlódnia, hiszen

⁷ 124/2008. (X. 14.) AB határozat

⁸ Kiss György: A legitimitáció hiánya és az „egyetértési” jog természete. In: *Fundamentum* 13. évf. 2. sz.

a Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fórumának ülései zárt ajtók mögött folynak.⁹

A jelen: A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács (NGTT)

Lássuk először az NGM-től kapott indoklást az átszervezésre. Először is az egyik céljuk az volt, hogy összevonjanak „több széttagolt és párhuzamosan működő, sok esetben egymás feladatköreit illetően is átfedő országos szintű gazdasági-szociális jellegű egyeztető fórumot”. Valamint „az OÉT keretében a szociális partnerekkel folytatott párbeszédet a korábbinál szélesebb társadalmi alapokra” helyezték. Mindezt annak érdekében, „hogy a lehető legszélesebb nemzeti konszenzust érje el a tevékenységével, mely során megvitatja a gazdasági és társadalmi fejlődést érintő átfogó ügyeket, valamint a hosszú távú nemzetstratégia kérdéseit.” Ez a rendkívül széles spektrum, amivel az NGTT hivatott foglalkozni, önmagában tehetetlené teszi (ld. a többszázezer munkavállalót érintő minimálbér-emelést 2011-ben, mikor a VKF még nem működött, egyetlen napirendi pontban tárgyalták). Általában ugyanis azok a szervezetek, amelyeknek túl tágan meghatározott a feladatköre, nem tudnak hatékonyan működni. Különösen problematikus az, hogy számos olyan kérdést kellene tárgyalniuk, amiben a tagoknak csak egy kis része érintett (pl. a már említett munkajogi kérdések kevésbé érintik a művészeti oldalt vagy a történelmi egyházakat). Működését tovább nehezíti az a tény, hogy a törvény szerint évente mindössze kétszer alkalommal kellene mindezeket átbeszélnie, vagyis csak kétszer *kell* összeülnie, fennállása óta pedig átlagosan évente négyszer ülésezett. (Összehasonlításként: az OÉT 2006–2010 között évente 25-ször ülésezett.¹⁰) Amint azt Pásztóy András hivatkozott írásában kifejti, törvényi kötelezettsége az NGTT-nek március 31-ig jelentését közzé tenni a honlapján, amelyben ismerteti hogyan hasznosultak az előző évben javaslatai a jogalkotásban – ez a jelentés 2011 és 2018 közt csak kétszer (2012-ről és 2015-ről) jelent meg.¹¹ Sokatmondó ez számunkra a testület jogalkotáshoz való hozzájárulásának kritikájánál.

Az NGTT konzultációs és javaslattevési joggal rendelkezik, melyet a címzetek mérlegelni kötelesek és ennek eredményéről tájékoztatniuk kell a tanácsot. Így az OÉT-hez képest plusz jogköröket nem kapott, inkább csak annak egy „felhígított” változatát.

Ezek után nem is csoda, hogy az OÉT helyett létrehozott Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács, mind a munkavállalói, mind a munkáltatói oldalon készített beszélgetéseim alapján teljesen súlytalan intézményként tűnik fel. Az NGTT honlapja szerint céljuk a következő:

⁹ A Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fórumát (VKF) lentebb, az NGTT után mutatom be.

¹⁰ http://ujgyenloseg.hu/a-hatekony-erdekegyeztetes-intezmenyei-hova-jutottunk-el-2018-ra/#_ftnref21

¹¹ Id. <http://ngtt.hu/dokumentumtar/#tajekoztatok>

„A korábban működő Országos Érdekegyeztetési Tanács, a Gazdasági és Szociális Tanács, illetve a Gazdasági Egyeztető Fórum megszűnésével a társadalmi egyeztetés és párbeszéd színterén egy új, ágazatközi intézmény, a társadalmi párbeszéd makroszintű fórumaként aposztrofált testület jött létre.”¹²

Ez nagyjából meg is egyezik az NGM-től kapott válaszokkal. Ám a fentiekkel szemben a munkáltatói oldalt képviselő interjúalanyom egész más indoklásról számolt be az NGTT létrehozását illetően:

„2011-ben a magyar kormány úgy döntött, én sajnos ott ültem, a mostani miniszterelnök beült középbe, ott ültünk meghatódva, hogy mégis szóba áll velünk ez a jó ember, imád mindenkit, és közölte: Hölgyeim és Uraim! Ismeri a stílust... Hölgyeim és Uraim! A vállalkozók ránk szavaztak. A munkavállalók ránk szavaztak. Tehát mind a kettőt mi képviseljük. Rátok nincs szükség. – Szó szerint ezt mondta? – Ezt. Most innentől kezdve, akinek már volt esze és már akkor is elmúltam 50 éves, mondtam, hogy gyerekek! Három héten belül nincs OÉT. És így is történt. Megszűnt az OÉT. Jogszabály által megszűnt. Megszüntette a miniszterelnök. Szélnék eresztette a bandát. Ott 9 munkaadói szervezet ült, [...] és 6 szakszervezeti szövetség. Nem kellett.”

A társadalmi párbeszéd jelenlegi állapotának okairól sokat elárul a miniszterelnök itt idézett kijelentése. Ebből inkább úgy tűnik, hogy nem a hatékonyabb és szélesebb alapokon nyugvó szociális párbeszéd megteremtése volt a cél, hanem épp az ellenkezője – hiszen miért is lenne szociális párbeszédre szükség, ha a kormányfő szerint minden oldalt egy személyben képvisel a kormány?

Tehát az NGTT vette át hivatalosan 2011-től az OÉT helyét is. Ugyanakkor számos rendkívül fontos különbség van az intézmények között. Egyrészt az OÉT tagjai bizonyos előírásoknak való megfelelés alapján kerülhettek be, míg az NGTT-be a kormánypártok által egyoldalúan elfogadott törvény alapján kiválasztottak. Az NGTT tagjai a versenyszférát képviselő gazdasági oldal, a munkavállalói oldal, a civil oldal, a tudomány, a művészetek és a történelmi egyházak képviselői, akik együttesen 38 főt delegálnak az ülésekre. Figyelmeseznek most feltűnhet, hogy a magyarországi társadalmi párbeszéd második Orbán-kormány által eltervezett új csúcsummárából épp az egyik legfontosabb szereplő maradt ki: a magyar kormány (állandó meghívottja csupán az NGTT-nek, de nem tagja). A munkáltatói oldalt képviselő interjúalanyom ezzel kapcsolatban így fogalmazott:

¹² <http://ngtt.hu/> Az OÉT-en kívül említett két szervezet, a Gazdasági és Szociális Tanács és a Gazdasági Egyeztető Fórum az OÉT-hez képest rövid életűek. Részletesebb bemutatásuktól irrelevanciájuk miatt itt eltekintek.

„Van a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Egyeztető Tanács, amit én röviden csak gittegyletnek hívok. Én csak azt mondom önnek, hogyha valahol ülünk negyvenen, ott mondjuk már vita nincs. Ennek van 6 oldala: a művészeti akadémia, a határon túli magyarok, a történelmi egyházak... én velük nem vagyok hajlandó minimálbérrel vitatkozni. Ők meg velem ne vitatkozzanak egyházi kérdésekről. Egyszerűen nem érthetjük egymást. De ami a legnagyobb baj az egészszel, hogyha én megállapodást kötök, akkor nekünk kell egy harmadik fél: a magyar kormány. Na de ő nem tagja az NGTT-nek. Hát akkor minek beszélünk?”

Hiába rótta fel, hogy nem akar az egyházakkal a minimálbérrel tárgyalni, a szintén egyoldalúan¹³ a kormánypártok által elfogadott új Munka törvénykönyve alapján a minimálbér és a bérminimum emeléséről a kormány az NGTT-vel való konzultáció után dönthet.¹⁴ Azzal az NGTT-vel, amelyben nem kaptak helyet a közszférát képviselő szakszervezetek, miközben ott is számos munkavállaló dolgozik minimálbérért. Ezt a következőképpen kommentálta egy szakszervezeti forrásunk:

„Hát ugye ez is egy vicc, mert a valódi tárgyalások soha nem az NGTT-ben folytak. Ott mindig volt egy napirendi pont, amikor ezt megtárgyalták, de hát ez teljesen formális volt. Általában már akkor meg is volt az, hogy mennyi lesz a következő évben a minimálbér vagy a bérminimum. A tanács többi oldala mondjuk az egyházak vagy a civil szervezetek soha nem tudtak ehhez érdemben hozzászólni, mert nem is érinti őket és szakértelmük sincs nagyon, ami ehhez kellene.”

A jelen: A Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma (VKF)

A fentiekből látható, hogy az érintettek szerint az NGTT nem tudja elérni a céljait. Egyértelművé vált, hogy egyfajta űr keletkezett a társadalmi párbeszéd intézményrendszerében. 2011. július 30-ával megszűnt az Országos Érdekegyeztető Tanács, ám a korábbi tagok kifejezték elégedetlenségüket az új tanáccsal szemben. Az NGTT nem tudta az OÉT szerepét pótolni, a munkaügyeket, béreket, versenyszférát érintő kérdésekkel kapcsolatos valódi egyeztetés lehetetlenné vált. A rendszerváltás óta először, 2011-ben nem is volt érdemi egyeztetés a minimálbér és a garantált bérminimum következő évi emeléséről. Az NGTT egy napi-

¹³ Ezt a kormánypártok máshogy kommunikálják. Szerintük az „Az egyeztetésen azok a szervezetek vettek részt, amelyek felismerték egy új Mt. szükségességét és hajlandóak voltak együttműködni a tervezet véleményezésében.” Majd számos szakszervezeti konföderációt felsorolnak. Szakszervezeti forrásom ezt azonban így értékelte: „Van a szakszervezeti oldalnak ugye itt már három régi felvetése, ami a VKF-ben is többször napirendre került és még ilyen szakbizottságokat is létrehozta. Ez ugye egyrészt az Mt-nek a módosítása – tulajdonképpen a mostani Mt-t megszületése óta kritizálja a szakszervezeti oldal és szeretné, ha ez munkavállaló-barát irányba változna.”

¹⁴ ld. 2011. évi XCIII. tv.

rendi pontban megtárgyalta, de valódi beleszólása nem volt. Meg is lett az eredménye: *a rendszerváltás óta a legalacsonyabb mértékű nettó minimálbér növekménye e két év (2011–2012) között volt tapasztalható: mindösszesen 315 Ft.* A munkáltatói és munkavállalói érdekképviseltek oldaláról indult meg ekkor a nyomás, hogy szükség lenne egy, az OÉT funkcióit helyettesítő testületre. Ennek folyamánként született meg az új tripartit testület 2012-ben, a Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma, amely jelenleg a hazai érdekegyeztetés legfontosabb terepe¹⁵. Amint fentebb említettem a VKF ülései nem sajtónyilvánosak, sem napirendjébe nem lehet betekintést nyerni, sem jegyzőkönyvet nem vezetnek, ami lényegében teljesen átláthatatlanná teszi eme nagyon fontos testület működését.

A Nemzetgazdasági Minisztériumtól is megkérdeztem, hogy miért volt szükség egy – az NGTT-vel párhuzamos – testület felállítására. Az ő válaszukból az következik, hogy ez egy organikus folyamat volt, ami az új Munka törvénykönyvének tárgyalásához kötődött és az érintettekkel történő egyeztetés végeredményeként jött létre.

„A szakmai munka lezárásaként a kormány 2011. december 2-án megállapodást kötött az egyeztetéseken résztvevő munkaadói és munkavállalói érdekképviseltekkel az új munka törvénykönyvének a kollektív munkavállalói jogokra és a munkaviszonyra vonatkozó részéről. Ennek eredményeként jött létre 2012. február 22-én a Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma (VKF).”

Ami ebből a válaszból kimaradt az az, hogy 2012. február 22. és az OÉT megszüntetése, azaz 2011. július 30. között eltelt majdnem fél év és a szociális partnerek nyomásgyakorlása nélkül valószínűleg a VKF-et egyáltalán nem is hozták volna létre. Az indoklásukban ugyan azt írják, egymás feladatkörét nem érintik az NGTT-vel, „tevékenységükben *markánsan* különböznek egymástól”. Mégis, ez utóbbi célja (amint már fentebb írtam): „a gazdasági és társadalmi fejlődést érintő átfogó ügyek megvitatása” valamint a „társadalmi párbeszéd szélesebb alapokra helyezése”, az előbbi a „gazdasági fejlődés elősegítése” és „az érdekképviseltek, valamint a kormány közötti együttműködés erősítése”. Itt a különbség feltárása külső szemlélőnek elég zavaros lehet, de a társadalmi párbeszédrel foglalkozó kutatónak sincsen könnyű dolga. A legfőbb talán az, hogy a VKF tényleg csak a versenyszférát érintő kérdésekkel foglalkozik, az NGTT-nek ennél tágabb a spektruma. További támpontot leginkább a többi érintettel készült interjúrészletek adhatnak, akiknek a két testülettel kapcsolatos kritikáit itt nem ismétlem el újból.

¹⁵ A „fontos” szót természetesen az adott korhoz és körülményekhez képest relatívan kell értelmezni. A VKF súlya már távolról sem hasonlítható az 1990-es évek eleji Érdekegyeztető Tanács és tagjai jelentőségéhez, akik ott ültek a Parlamenti Bizottságok tárgyalásain, és példának okáért az 1992-es Munka törvénykönyvébe is érdemi beleszólásuk volt.

A VKF tagokat ismét nem reprezentativitás alapján válogatták, hanem *a kormány által kijelölt 3-3 szakszervezeti és munkáltatói konföderáció* került be. Ugyan az ülések az OÉT-tel ellentétben már nem sajtónyilvánosak, a hatékonyság fokozódásában ez mégsem látszik.¹⁶ Két részből áll, a Monitoring Bizottságból és a testületi ülésekből. Utóbbiakat hivatalosan félévente kell megtartani a miniszterelnök vezetésével, ám ő igen ritkán teszi tiszteletét. Ennél gyakrabban találkozik a Monitoring Bizottság, mely rendszeresen megtárgyalja a versenyszférát érintő ügyeket, de a résztvevők szerint a kormány döntéselőkészítésében az ott elmondott érvek nem esnek túl nagy súllyal latba. Nincs se megállapodási, se egyetértési, se vétójoguk, sőt amint arról a munkáltatói oldalt képviselő interjúalanyom beszámolt, a Monitoring Bizottság vezetőjének még arra sincs hatásköre, hogy bármilyen ígéretet tegyen.

„Most meg ott ülök Cseresnyés Péter államtitkár úrral, hát aki, kedves fiú... és semmi súlya. Tehát ha én az OÉT-ben megállapodtam a Herczog Laci helyettes államtitkárral, vagy megállapodtam a pénzügyminiszter államtitkáraival, vagy ha valami diffi volt, akkor a következő ülésen már ott volt a pénzügyminiszter és megmondta. Volt a Békési László, volt a Bokros Lajos, ő bejött. Tehát nem valaki a 48 államtitkárból...”

Továbbá az érdekegyeztetés illetően kiüresítése szintén nem maradt kommentár nélkül:

„Most egy ilyen fél órás [megbeszélés]. Ki van írva, hogy VKF 3-tól 4-ig, ami nem lenne baj, de egész adótörvényeket végigbeszélni? Költségvetést? [...] Először az ember nagyon szomorú lesz, hogy egy ilyen fontos dolgot elvesztettünk, ezt nagyon fontos dolognak tartom. [...] Az, hogy Magyarországon ilyen gyalázatos szociálpolitika van, hogy ilyen mértékben a szegénység tényleg uralja ezt az országot, azt nem feltétlenül én mondom, [...] hanem azok a szakszervezetek, azok a munkavállalói érdekképviselések, akik a dolgozói szegénységről beszélnek: őket is leradírozták.”

A kormányról leperegnek a javaslatok, a saját pártkoalíciója által egyoldalúan elfogadtatott új törvényi keretekben pedig kötelezettsége sincsen, hogy figyelembe vegye a szociális partnerek indítványait. Igaz, az NGTT javaslataira a címzett döntéshozóknak kötelessége reagálni, de ebben ki is merül az ellenőrizhetőségük. A kormányoldalnak semmilyen törvényi kötelezettsége vagy ösztönzője nincs arra, hogy figyelembe vegye a szociális partnerek indítványait. Szintén nincs jogszabályban meghatározva, hogy milyen ügyeket vigyen a VKF elé, így ez gya-

¹⁶ Egyik interjúalanyom a sajtónyilvánosságban látta a szervezeti működés lassúságának egyik okát, mivel a kamerák előtt „mindenki beszélni akart”. A kamerák kikerültek, mégsem lettek hatékonyabban, csupán átláthatatlanabbak.

korlatilag a teljes mértékben tőle függ. Alapvetően a versenyszférát érintő összes kérdés megtárgyalása beletartozna a VKF hatáskörébe, valójában viszont távolról sem vonják be mindenbe. Az elvi indíttatás a létrehozásnál az volt, hogy (miután kiderült, hogy az NGTT erre teljesen alkalmatlan) legyen terep az országos szintű bértárgyalások lefolytatására a szociális partnerekkel. Ám interjúalanyom megfogalmazásában már csak „kármentést” tudnak végezni, mivel a kormány nem tekinti őket partnernek. Példaként a vasárnapi boltzár bevezetését hozta fel:

„Csak akkor tudok konstruktív lenni, ha Ön [a kormány] partner. Ez már csak kármentés. Azt tudom mondani, hogy amikor be akarták zárni vasárnap a boltokat, akkor én 32 TV állomásban, ahova beengednek [...] megmondtam, hogy nem. Egy piacgazdaságban nem. [...] De ez nem érdekegyeztetés, ez ordítozás.”

A Nemzetgazdasági Minisztériumból nem kaptam releváns választ a kormány szerepét érintő kérdésre; ez konkrétan úgy hangzott, hogy „Hogyan tud hatékonyan működni a társadalmi párbeszéd, ha az érdekegyeztetési folyamatban nem vesz részt a kormány?” A pontatlan megfogalmazás mindenképp a kutató felelősségét terheli – mindenesetre az NGM válaszában a szociális párbeszéd különböző szintjeiről beszélt, így a munkahelyi és ágazati párbeszéd bizottságokról és arról, hogy végeredményben az országos szintű érdekegyeztetésben is jelen van a kormány delegáltja. Tehát sajnos fogalmi félreértések és a pontatlan megfogalmazás miatt nem sikerült valódi választ kapnom. A „hatékony társadalmi párbeszéd” ugyanis klasszikusan azt jelenti, hogy az érintett feleknek van tere elmondani véleményüket, felsorolni érveiket, végső esetben pedig eszközrendszerük arra, hogy tárgyalási pozíciójuknak megfelelően céljaikat elérve, vagy kompromisszumos egyezségeket kössenek. Az NGM válaszaiból, mivel konkrétan a „hatékony társadalmi párbeszédre” nem reagáltak, csak arra tudok következtetni, hogy maga a tény, hogy egyáltalán van párbeszéd és ebben a kormányoldal valamilyen szinten (többnyire legfeljebb helyettes államtitkári szinten) képviselteti magát, számukra kimeríti a kötelességeik körét.

A hatékonyság persze relatív fogalom. Különösen az, ha politikai gazdaságtanról vagy érdekegyeztetésről beszélünk. Az egyik tárgyaló fél hatékonyságnövekedése zéróösszegű játszmánál automatikusan a másik fél hatékonyságcsökkentését eredményezi. Amennyiben például a munkáltatói oldal jobban tudja érdekeit érvényesíteni, a kormány vagy a szakszervezetek annál kevésbé képesek elérni a saját céljaikat. A társadalmi párbeszéd persze jó esetben nem zéróösszegű játék, hanem arra törekednek, hogy minden képviselt csoport, talán kompromisszumokkal, de mégis jól járjon, prosperáljon. Lentebb, ahol bemutatom a bértárgyalások menetét, sajnos nem ezt fogjuk látni. Hazánkban a kormány magasan a leghatékonyabb érdekérvényesítő oldal, és ez nekünk magyar munkavállalóknak és a vállalkozóknak, végeredményben minden állampolgárnak egyértelműen

hátrány. Hiszen ha az érdekeinket képviselő szakszervezetek lehetőségei beszűkülnek, azzal a saját lehetőségeink is korlátozódnak.

Az érdekegyeztetés makroszintű fórumai II: A közszféra

A VKF-en és az NGTT-n kívül érdemes megemlítenem néhány olyan fórumot is, amelyek kifejezetten az állami szféra dolgozóinak kínálnak érdekegyeztetési lehetőséget. Nem csak azért mutatom be őket röviden, mert az állam Magyarország legnagyobb foglalkoztatója, hanem mert ezek nem kis részben minimálbéresek, így az emelések őket is nagyban érintik. Azonban ha lehet, ezeknek még kisebb jelentőségük és erejük van, mint a fentebb sorolt intézményeknek.

Az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető tanács (OKÉT) és a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsa (KOMT)

Az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács (OKÉT) tárgyalja mind a köztisztviselőket és közalkalmazottakat, mind a rendvédelmi dolgozókat, mind pedig a Magyar Honvédség állományát érintő bérpolitikai, foglalkoztatási és munkaügyi kérdéseket. Egyik szakszervezeti oldalt képviselő forrásomtól hasonló kritikákat kapott, mint korábban a VKF a munkáltatói részről.

„De most azzal a fórummal az a probléma, hogy nagyon érdemibb kérdések hát nem... vagyis érdemi kérdések kerülnek napirendre, csak sajnos érdemi tárgyalás nem nagyon folyik. A kormány rendre elég alacsony szinten képviselteti magát, maximum helyettes államtitkári szinten és ők nincsenek felhatalmazva arra, hogy bármilyen engedményt tegyenek, vagy egyáltalán komolyan tárgyaljanak. [...] A kormány inkább tájékoztat, a szakszervezeti oldal meg elmondja a saját kéréseit, vagy kívánságait, vagy javaslatait, amit sokszor nem... nincs érdemi reakció sem a kormányzati oldal részéről. Érdemi érdekegyeztetésről ott nem beszélhetünk sajnos. [...] Legtöbbször annyi a válasz, hogy továbbítja a kormány felé. [...] Tagja az OKÉT-nek a kormány is, de arra nincsen kötelezettsége, hogy oda érdemi döntéshozót küldjön.”

Nem sokkal komolyabb a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsa, amely valójában mára teljesen elvesztette jelentőségét. A közalkalmazottak szakszervezeti és munkáltatói képviselői, tehát az önkormányzatok és a kormány képviseltetik magukat a nagy ritkán megrendezett üléseiken. A testület célja: fórum biztosítása az országos szintű, közszolgálatot érintő munkaügyi kérdések megvitatásához. 2017-ben egyszer találkoztak, azelőtt évekig nem ültek össze. Mikor azt próbáltam megtudni, mi lehet az oka annak, hogy a kormány még a versenyszférával kapcsolatos érdekegyeztetésnél is kevesebb energiát fordít az állami alkalmazottak meghallgatására, a következő választ kaptam:

„A közszféra más néven állami szféra. Abban a szférában sokkal szigorúbban az állam határoz meg mindenféle foglalkoztatási szabályt; bérekre vonatkozó szabály, állami bérmeghatározás van. [...] A kormány ezt a saját territóriumának tekinti és nem igazán hajlandó alkudozni. Sokkal kevésbé, mint a magánszférában, ahol ugye magánmunkáltatók vannak. Ott csak a kereteket szabja meg és rugalmasabb.”

Itt tehát még fokozottabban azt láthatjuk, mint a versenyszférában: maga a párbeszéd fórumainak megléte a kormányzat szerint kielégíti a társadalmi párbeszéd igényét. Az, hogy valódi párbeszédet a meglévő keretek között gyakorlatilag képtelenség folytatni egyszerűen meg sem jelenik.

Most hogy végignéztük a 2010 utáni társadalmi párbeszéd megújult rendszerét, és látjuk milyen keretek között kénytelenek a szociális partnerek megpróbálni érvényt szerezni érdekeiknek, rátérek a 2016-os bérmegállapodás ismertetésére.

A 2016-os bérmegállapodás

Azzal a követeléssel, hogy a minimálbérnek *el kell érnie* a létminimumot, a szakszervezetek már régóta újra és újra előhozakodtak. Tudjuk, hogy az 1990-es évek közepén is már központi kérdést csináltak ebből a konföderációk a minimálbértárgyalásokon.¹⁷ A 2010-es években Pataki Péter, a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetségének¹⁸ elnöke ismételten előállt ezzel. Az MSZOSZ 2013-ban két másik szakszervezeti konföderációval együtt (az Autonóm Szakszervezetek Szövetségével és a Szakszervezetek Együttműködési Fórumával) úgy döntött, hogy egységre kívánnak lépni. Ebből végül a SZEF kihátrált, ám az előbbi két jogelődéből létrejött a – máig létező, legnagyobb magyarországi – szakszervezeti konföderáció, a Magyar Szakszervezeti Szövetség, mely mintegy száznégyszer tagot képvisel. A MASZSZ-nak szintén Pataki Péter lett az első elnöke, akinek a felkérésére a Policy Agenda dolgozta ki azokat a tervezeteket, melyekkel meg kívánták valósítani a nettó minimálbér létminimumra növelését.¹⁹

Sem a munkáltatók, sem a kormány nem volt partner a programok megvalósításában, a szakszervezetek pedig lényegében nem vetettek be semmilyen tárgyalótermen kívüli eszközt. Ez – figyelembe véve, hogy a hazai szakszervezeti szféra mozgósító ereje nem túl magas, és a konföderációk annak ellenére igen kevés erőforrással rendelkeznek, hogy mekkora tömegeket képviselnek – senkinek nem lehetett váratlan. Mikor a munkáltatói oldalt képviselő interjúalanyomat kérdeztem a programról a következőképp reagált:

¹⁷ MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont: *Munkaerőpiaci Tükör 2000*. Budapest. 60. o.

¹⁸ Az 1990-es évek bértárgyalásain is az MSZOSZ mögött sorakoztak fel az ezt követelő szakszervezetek.

¹⁹ MASZSZ: *Program a dolgozói szegénység ellen! 2014*, MASZSZ: *Program a dolgozói szegénység ellen 2.0 2015*

„Hát az is egy gazdaságot túlerőltető program lett volna. – De a megvalósultnál még mindig finomabb. – Hát erre szoktam én azt mondani, hogy a szakszervezetek még álmodni sem mertek erről.”

A MASZSZ kezdeményezésére a konföderációk következetesen képviselték a minimálbér létminimumhoz kapcsolását a VKF 2014-2015-ös ülései során, ám tervezetüket egyszer sem sikerült keresztülvinniük. Ezért is hatott meglepetésként, amikor 2016 őszén Varga Mihály megjelent az esedékes bértárgyaláson és minden előzetes jel vagy egyeztetés nélkül bejelentette a mostanra megvalósult 15 és 8 százalékos minimálbér-emelést (a garantált bérminimum- és járulékváltoztatásokkal egyetemben). A jelenlegi hazai társadalmi párbeszéd állapotát, a szociális partnerek kezében (nem) lévő eszközök hasztalanságát jól jelzi, hogy az interjúk alapján a kormány által előterjesztett javaslaton semmilyen módosítást nem sikerült elérni. Ezzel kapcsolatban a szakszervezetek is önkritikusak, amint azt szakszervezeti forrásom alábbi idézete jól demonstrálja:

„[A kormány] a saját érdekeit persze érvényesíti. Tehát vagy a saját politikai elhatározásait. Tehát most ugye ennél a minimálbér-emelésnél is, ez csak részben szakszervezeti eredmény, legyünk őszinték. Persze konzekvensen ezt képviselte a MASZSZ is, meg a többi konföderáció is egyébként, hogy a létminimumot el kell érni a minimálbérnek, de ettől önmagában ez még nem lett volna így, hogyha a kormány ezt nem gondolja ugyanígy, nem partner ebben. Hát ő tette a javaslatot például.”

A Nemzetgazdasági Minisztériumtól kifejezetten azt kérdeztem, hogy *„Hogyan született meg [a béremelési program]? Kivel egyeztettek (mármost mielőtt a VKF-en prezentálták)?”* Erre a következő választ kaptam:

„[A kormány] a VKF szervezeti keretei között, de kibővített részvevői körben egyeztetett. Eszerint a tárgyalási folyamatba bevontuk a gazdasági kamarát, az állami cégek munkáltatói szervezetét, valamint a közsféra két szakszervezetét is.”

Mivel a többi interjúalanyomtól már megtudtam, hogy Varga Mihály kész javaslattal állt a VKF elé, ezért arra voltam kíváncsi a kormányoldal a tárgyalásorozat *megelőzően* kivel egyeztetve, együttműködve dolgozta ki a javaslatot. A fent idézett kitérő válaszból logikailag következő lehetőségek közül egyik sem túl szívdertő:

- Titkolják kivel folyt előzetes egyeztetés.
- Senkivel.

Erőből átnyomták a VKF-en egész egyszerűen azért, mert pontosan látták, hogy nem tehetnek ellene semmit. Nyilván a szakszervezetek a meglepetésből

való felocsúdás után nem sok mindent tudtak a tervezethez hozzátenni, hiszen ahogy korábban fogalmazott egyik alanyom ilyen mértékű béremelésről „álmodni sem mertek”. Természetesen a munkáltatói érdekképviseltek több dologgal is próbálkoztak.

„Ők [a munkáltatói érdekképviseltek] nyilván ez ellen tiltakoztak, ez ellen a nagymértékű ellen, de hát nem tudtak mit tenni, mert ez kormánydöntés, és hát ők is érezték, hogy itt akkora kormányzati elszántság van, hogy ez ellen nem tudnak mit tenni. Egy dolgot próbáltak elérni, hogy amire egyébként régebben volt már példa, ugye, hogy a kormány nyisson meg egy... volt erre kormányzati alap, a Nemzeti Foglalkoztatási Alap a költségvetés egy ilyen elkülönített pénzalapja, hogy a kormányzat nyisson meg egy ilyen pályázati lehetőséget, hogy azok a cégek, amelyeknek nehézséget okoz a megemelt minimálbér és garantált bérminimum kifizetése azok támogatásért ott pályázhassanak. Azt hiszem '12-ben volt ilyen, de most ezt sem tudták elérni. [...] Tudomásom szerint ezzel akkor sokan éltek. Ez egy működőképes konstrukció volt.”

Ezt 2016-ban a korábbi alap sikere ellenére sem tudták kiharcolni. Szakszervezeti forrásom azonban alulinformált volt. A tárgyaláson személyesen jelenlevő interjúalanyom elmondta, hogy az összesen 9 alkalmat felölelő ülésorozaton egy másik enyhítést is próbáltak kikényszeríteni, hogy könnyítsék a vállalkozók terheit. Ugyanis felmerült az is, hogy a társasági nyereségadó (tao) egy kulcsossá tesz: a korábban 19 százalékos nagyvállalatokra vonatkozó, és 10 százalékos kis- és középvállalkozásokat terhelő taot egyaránt kilenc százalékra redukálták. Ezzel Magyarország a cégek számára a legkedvezőbb adókulcsot kínálja az egész Európai Unióban, és világszinten olyan országokkal került egy kategóriába, mint Katar (10 százalék), Montenegró (kilenc százalék) vagy Üzbegisztán (7,5 százalék) – egyúttal megelőzve olyan hírhedt offshore-paradicsomokat is, mint pl. Hong Kong (16 százalék), Liechtenstein vagy Ciprus (mindkettő 12,5 százalék).²⁰ Interjúalanyom, akinek konföderációja döntő többségben hazai kis- és középvállalkozásokat képvisel, megpróbálta a kormány tervét a kkv szektor számára előnyösebbé tenni, mivel ezt a tíz százalék kontra egy százalékos kedvezményt rendkívül aránytalannak és igazságtalannak érezte (jogosan, tegyük hozzá).

„A 19-ről 10-re lecsökkentés a kicsiknek semmit nem ér, mert ők 10-en voltak, az csak és kizárólag a nagyon erős magyar és az összes multi. Ennek a kihatása 146 milliárd forint. Ez pontosan 1,5 százalék tb járulék. Azt az öthöz [öt százalék járulékcsökkenéshez] tegyék hozzá ezt a másfelet és már jobban néz ki a megállapodás. Varga miniszter úr közölte velem, hogy

²⁰ <https://hu.tradingeconomics.com/country-list/corporate-tax-rate>

nem értem az idők szavát, [...] a versenyképesség fontos. Mondom ezek meg elpusztulnak. Nem voltak hajlandók.”

Tehát azt szerették volna, ha a kis- és középvállalkozásoknak is éves szinten annyival csökkennek az adóterhei (pontosabban járulékterhei), mint amekkora nyereséget a nagyvállalati szektor elkönyvelhetett a fenti intézkedés folytán. Az idézetből azonban látható, hogy ezt sem sikerült elérni. A Nemzetgazdasági Minisztériumot is megkérdeztem a társasági adó csökkentéséről. Különösen kíváncsi voltam arra, hogy mi történt azon az egy héten, ami a között telt el, hogy bejelentették nyilvánosan a minimálbér-emelést és a tao csökkentést (2016. november 11. és 2016. november 17.). A hipotézisem az volt, hogy amikor a sajtóban megjelent a drasztikus minimálbér és bérminimum emelés híre, akkor azok a vállalatok, amelyeket különösen érzékenyen érint – vagyis a sok alacsony keresetű munkavállalót foglalkoztatók – felkeresték a döntéshozókat és lobbizni kezdtek valamiféle könnyítésért. Ahhoz azonban, hogy ilyen jellegű információkhoz jussak, túl alacsony szintről kaptam válaszokat. Hipotézisemet szintén cáfolni látszik egy másik, a munkáltatói oldalt képviselő interjúalanyom elmondása, aki úgy emlékszik, hogy a tao-csökkentést és a minimálbér-emelést egyszerre jelentette be Varga Mihály. Arra azonban nem tért ki, hogy miért egy hetes különbséggel jelentek meg ezek a hírek a sajtóban.

A szakszervezetek által kínált programok és a kormány által megvalósított rendeletben – technikailag – nincs sok közös. Mégis, legfontosabb követelésük megvalósult: 2018-ra a minimálbér nettó értéke meghaladta a létminimumot. A siker azonban keserű. A kormány hivatalosan nem ismeri el, hogy bármilyen szinten inspirálta volna a létminimum elérése (hogyan is ismerhetné, amikor 2015-ben megszüntette a létminimum számítást?), sőt kommunikációjában a munkavállalói érdekképviseletek erőfeszítései sem jelennek meg. A reálbér növekményt kizárólag saját sikereként tünteti fel. Szakszervezeti forrásom az emelés mögött gazdasági racionalitást lát: a belső kereslet élénkítése és az egyre súlyosabbá váló munkaerőhiány elleni lépés egyaránt lehet indok.

Az NGM – megkeresésemre – szintén több, hasonló érvet sorakoztatott fel, melyek leginkább a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra reflektáltak. Az alábbiakban ezek bemutatására és kritikai elemzésére vállalkozom.

A gazdaság tartós növekedési pályára állt, és a gazdasági növekedésben erősíteni kellett a belföldi lakossági kereslet szerepét.

Ez lényegében vitathatatlan és a progresszív gazdasági szakemberek között is konszenzus uralkodik e témában: az erős, vásárlóképes belső kereslet megteremtése elengedhetetlen egy stabil, hosszú távú fejlődési pálya kialakításához. A gazdaság növekedésének ténye szintén tagadhatatlan, bár nem kifejezetten gyors ütemű

(ami azt illeti, a leglassabb a régióban)²¹: éves szinten 1–4 százalék között mozgott (leszámítva a 2012-es évet).^{22; 23}

A munkaerő-piaci aktivitás fokozása és a foglalkoztatás további növelése csak a bérek eddigénél erőteljesebb emelésével volt biztosítható.

A ma mainstreamnek számító neoklasszikus közgazdaságtanban ez az érv éppen fordított előjellel szokott elhangozni. Vagyis a bérek erőteljes emelése a munkáltatókra megnövekedett terheket ró, amire azok létszámcsökkentéssel reagálnak. Így az NGM érve igencsak ellentmondásos – mégsem érdemes teljesen elvetni. Egyrészt a 2017-ben és 2018-ban megvalósult radikális bérnövekmény még túlságosan friss ahhoz, hogy átfogó elemzéseket lássunk arról, valójában milyen hatással volt a munkaerő-piaci aktivitásra. Másrészt vannak olyan közgazdászok, akik a neoliberálistól eltérő álláspontot képviselnek. Például a keynesiánus iskola szerint ez a trade-off megéri: ha a foglalkoztatási ráta minimálisan csökken, azt be kell vállalni a bérszínvonal emeléséért (különösen, ha olyan vállalkozók látják ennek kárát, akik képtelen kitermelni a megélhetéshez elegendő béreket), mely hosszabb távon pozitív hatással lesz a gazdasági növekedésre, és nem utolsósorban az életszínvonalra és a jólétre.²⁴ Mindemellert figyelembe kellett venni a 2016-ra már bőven feltűnővé váló kivándorlási hullámot és a növekvő munkaerőhiányt: valószínűleg a béremeléssel a kormány a munkavállalókat itthon maradásra próbálta motiválni.

A termelékenység és a hatékonyság növelése elengedhetetlen a versenyképesség javításához, ez pedig jól motivált, és megfizetett munkaerő nélkül nem képzelhető el.

Ez már az előzőnél jóval kevésbé ellentmondásos érv, amivel sokkal könnyebben egyet lehet érteni. Ugyanakkor itt is felfedezhetünk némi ambivalenciát, hiszen ez a fajta gondolatmenet sajnos nem mindenhol domináns a kormány politikájában. Itt mindjárt meg kell említenem, hogy ez nyilvánvalóan a legkiszolgáltatottabbakra nem vonatkozik, hiszen 2011-ben elválasztották a közmunkásbért a minimálbértől, így őket nem érinti a béremelés (pedig a MASZSZ követelése között ez is szerepelt). Valamint a 2010 utáni oktatáspolitikai fordulat sem ép-

²¹ IMD Versenyképességi rangsor. 2017. 3. o.

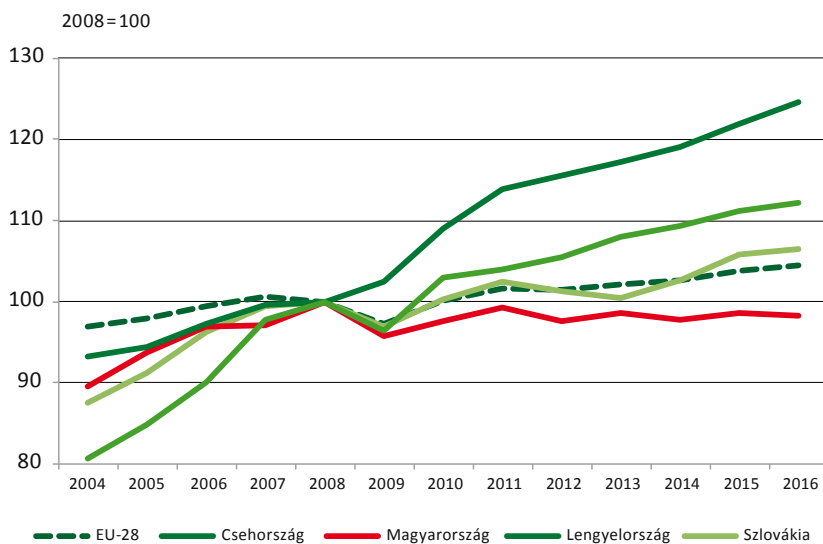
²² KSH: A bruttó haza termék (GDP) értéke és volumenindexei (2000-)

²³ Ez nem tartozik szorosan a témánkhoz, de a KSH honlapján szereplő adatokat szemügyre véve kénytelen vagyok két szembetűnő megállapítást tenni. Egyrészt, a szocialista kormányok alatti gazdasági növekedés (2002–2008-as időszak, a válság ezt a trendet megroppantotta) dinamikusabb volt a 2010 utáni konzervatív vezetés által produkáltnál. Másrészt a *szocialista* kormányoknak ez idő alatt mégsem jutott eszükbe olyan mértékű minimálbér-emelést végrehajtani „a belső kereslet bővítése érdekében” (ne adj’ isten ideológiai megfontolásból), mint azt a Fidesz tette. Lesújtó információ ez a hazai *baloldal* hitelességét illetően.

²⁴ Az ezt az álláspontot képviselő *keynesiánus* gazdaságfilozófiai irányzatot, és a skandináv országokban domináns, erre épülő *Rehn-Meidner* modellt Pogátsa Zoltán részletesen bemutatja. Pogátsa Zoltán: *Magyarország Politikai Gazdaságtana. Az északi modell esélyei*. Osiris kiadó, Budapest. 2016

pen arra enged következtetni, hogy a termelékenység és a hatékonyság növelése prioritás. Csak néhány közvetetten ebbe az irányba ható intézkedés: szakképzés előtérbe helyezése²⁵; forráskivonás és keretszámcsökkentés a felsőoktatásban²⁶; a diplomások, tehát a legmagasabb termelékenységgel dolgozó munkások folyamatos diszkreditálása a kormányzati kommunikációban²⁷; iskolakötelezettségi korhatár leszállítása²⁸ stb.). Az adatok sem erre utalnak: 2008 és 2016 között gyakorlatilag nem nőtt a magyar termelékenység.

1. ábra: Az egy munkavállalóra jutó reáltermelékenység alakulása a visegrádi országokban.

Forrás: MNB

Az MNB által készített grafikonról egyértelműen leolvasható, hogy régiós versenytársainknak hazánkkal ellentétben sikerült a válság előtti szint fölé növelni a termelékenységet.²⁹ Mindennek fényében az érv hitelessége gyenge lábakon áll.

A magyar bérek járulékos költsége meghaladja a versenytársainkét, amin úgy kellett változtatni, hogy közben a munkavállalói bérek is emelkedjenek.

Ismét egy támogatható érv, ez ugyanis a dolgozói szegénység csökkentésének egyik hatékony és közvetlen eszköze. Amikor azt látjuk, hogy több százezer munkavállaló dolgozik minimálbérért és az nem éri el a létminimumot, akkor

²⁵ Id. Köllő János: *Munkaerőhiány és szakképzés: Szakmunkásképzés*. 2017. 132-140.o.

²⁶ KSH: A költségvetés oktatási kiadásai (2001-)

²⁷ pl. <https://24.hu/belfold/2018/03/08/nemeth-szilard-olyan-egyetemek-meg-foiskolak-vannak-hogy-annyit-ernek-mint-vaszontarisznyan-a-lakat/>

²⁸ 2011. évi CXCV. törvény 45.§ (3)

²⁹ Magyar Nemzeti Bank: *Inflációs jelentés*. 2017. március. 35–36. o.

egyértelmű, hogy a bérfeljesztés elkerülhetetlen bármely kicsit is humánusan gondolkodó kormányzat számára. Az, hogy ennek az egyik eszköze a bérré rakódó járulékos költségek csökkentése szintén egyértelműnek látszik, ha figyelembe vesszük, hogy nem csak a versenytársainkhoz képest (itt versenytársak alatt azt feltételezem, hogy a Visegrádi Négyekre gondoltak, tágabb értelemben pedig az egész kelet-közép-európai régióra), hanem a teljes kontinensen belül Magyarországon volt a második legmagasabb az elvonás mértéke. A Deloitte pont a bérmegállapodás évről, 2016-ról készített kutatást, melyben megállapították, hogy hazánkban és Lengyelországban a legmagasabb a befizetendő társadalombiztosítási hozzájárulás aránya a legkisebb keresetűeknél.^{30; 31} Ugyanitt arról is beszámolnak, hogy az átlagkeresettel rendelkezőket sújtó összes elvonás egyedül Csehországban volt magasabb. Kérdéses persze annak a feltételezésnek a realitása, mely szerint a munkabérré rakódó terhek könnyítése nem a munkáltatók profitját, hanem a munkások nettó keresetét növeli.

Jelentős igény van a kiszámítható üzleti feltételek megteremtésére is, amihez jelentősen hozzá lehet járulni a bérek emelésének és a járulékok csökkentésének több éves meghatározásával.

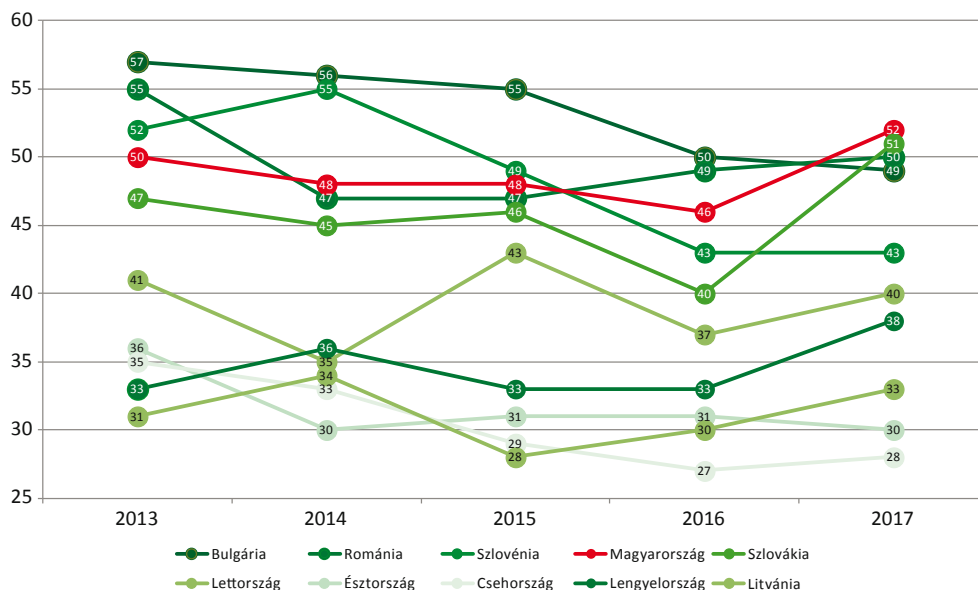
Ezt a közgazdaságtani és szociálpolitikai nézőpontból egyaránt relevánsnak tűnő felvetést is érdemes röviden megvizsgálnunk. Önmagában egy hosszabb távú, esetünkben négy évre szóló bérmegállapodás valóban növeli a kiszámíthatóságot és ezzel a vállalkozások számára egy könnyebben kalkulálható üzleti környezetet teremt. Ám a minimumbérek és a járulékok csupán egyetlen szeletét képviselik az emlegetett üzleti feltételeknek, a kormányt pedig számos kritika érte a „torta többi szeletét” illetően. 2017-ben a Transparency International Magyarország összefoglaló jelentést készített (többek között) az üzleti környezet változásáról hazánkban.³² Ennek csak a legfőbb megállapításait idézem. Bízthatónak ítélik az alacsony költségvetési hiányt, a stabilizálódó bővülést, az államadósság GDP arányos csökkenését. Ugyanakkor az üzleti szféra képviselői szerint mindezeket beárnyékolja a demokráciadeficit, az ebből eredő kiszámíthatatlan jogszabályi környezet, a politikai érdekeknek alárendelt gazdaságvezérlés, a büntető különadók, a lassú és túlburjázott bürokrácia, az innováció alacsony szintje, az oktatás alacsony színvonala és a képzett munkaerő hiánya, a kelet-közép-európai régióban is gyengének számító, stagnáló termelékenység. Mindezek tükrében hiteltelennek hat a kiszámítható üzleti környezet megteremtésére hivatkozni. A következő ábra szemlélteti, hogy az elmúlt években nem sikerült kiszámíthatóságot létrehozni. A svájci IMD egyetlen Versenyképességi Központja 1989 óta minden évben publikálja – immár 63 ország – versenyképességi rangsorát.

³⁰ <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/tax/articles/social-security-survey.html>

³¹ Valamint az is kiderül, hogy nálunk fizetnek a legkevesebb adót az átlagon felüli keresettel rendelkezők a második Orbán-rezsim által bevezetett lineáris adórendszernek köszönhetően.

³² https://transparency.hu/wp-content/uploads/2017/05/CIPE_report_osszefoglalo.pdf

2. ábra: A kelet-közép-európai országok versenyképességi rangsora 2013–2017.

Forrás: IMD³³

Jól látszik, hogy hazánk a 2017-es rangsorban utolsó helyre került a régióban és a Visegrádi Országok között is. Ennek okai többek között a stagnáló termelékenység (az alacsony termelékenység egyébként az egész régióra jellemző), a rossz kormányzati hatékonyság, a digitális és nyelvi kompetenciák nagyon alacsony szintje.

A fentieket végigtekintve összességében kijelenthető, hogy a Nemzetgazdasági Minisztérium által adott öt válaszból kettő állja meg a helyét. Egy: a gazdaság bővülését követnie kell a bérek emelésének is, kettő: a hazai bérek járulékos költsége annyira magas, hogy nem versenyképes, így a bérek emelését járuléksökkentéssel kell kísérni. A másik három érv hitelessége azonban erősen megkérdőjelezhető. Kettő (a termelékenység növelése és a kiszámítható üzleti feltételek megteremtése) a tágabb kormányzati tevékenységek kontextusába helyezve gyakorlatilag teljesen értelmetlennek válik, mintha a „bal kéz nem tudná, mit csinál a jobb”. Itt ezekre hivatkoznak, máshol pedig kifejezetten ezek kárára intézkednek. Az, hogy a béremelés növelné a munkaerő-piaci aktivitást a közgazdászok körében is komoly vita tárgya. Miközben azt is tudjuk, hogy a kimagasló foglalkoztatással rendelkező észak-európai országok³⁴ hosszú távon éppen ehhez hasonló bérpolitikára építkeztek.

³³ http://www.icegec.hu/download/publications/imd_2017_hun_final.pdf

³⁴ Id. az OECD foglalkoztatási adatbázisában: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=LFS_SEXAGE_I_R#

Lehet azonban, hogy az elemzés minden pontja a béremelés túlgondolásának tekinthető. Erre utal legalábbis a munkáltatói érdekképviselőben vezető besztású interjúalanyom egyik válasza, aki a fentieknél egy sokkal tömörebb és prózaibb okot adott:

„Velem is beszélő viszonyban van a miniszterelnök úr. Mondtam neki kicsit sok a minimálbér-emelés. Mondta nekem, miért te mit csináltál volna, ha jön a választás? Hát én is ezt csináltam volna, csak nem vagyok miniszterelnök.”

Összegzés

Az örömteli eredmény, hogy egy egyedülálló, közepes fizikai megterhelés mellett dolgozó felnőtt, akár ha a legkisebb hazavihető bért is keresi teljes állásban, elvileg képes megélni. Trivialitásnak hangzik, pedig a rendszerváltás óta eltelt csaknem harminc esztendőben nem sikerült ezt idáig elérni. A tudomány, vagyis a statisztika jelenlegi állása szerint jut elég pénz ruhára, élelemre, lakhatásra: tehát a létminimumot meghaladta a minimálbér nettó összege. Szimbolikus és gyakorlati szempontból is kiemelkedő előrelépés ez.

Mégsem tudok derűs végkövetkeztetéseket levonni. A társadalmi párbeszédben érintett felekkel készített interjúimból, és a releváns törvényekből olyan intézményrendszer bontakozott ki, amelyben nincs helye párbeszédnek. A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács, valamint az utóbb vele párhuzamosan létrehozott Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma sem alkalmas rá, hogy helyettesítse a korábban működött Országos Érdekegyeztető Tanácsot. Nem folynak érdemi tárgyalások, nincs valódi hatásuk a törvényhozásra vagy csak elenyésző. Különösen igaz ez az NGTT-re. Jól demonstrálja ezt a tény, hogy a rendszerváltás óta legkisebb minimálbér-növekmény (reál- és nominál- egyaránt) abban az évben volt, mikor kizárólag az NGTT ülésén tárgyaltak róla.

A kormány vagy nem is képviselteti magát a megbeszéléseken (NGTT) vagy többnyire csak alacsony szinten (VKF). Érdemi megállapodások konszenzusos alapon nem kötöttek. A tárgyalások menete és eredményeik gyakorlatilag követhetetlenek és átláthatatlanok a publikum számára. Az NGTT hét éves fennállása alatt mindössze kétszer tett eleget törvényi kötelezettségének, miszerint be kell, számoljon arról, hogy tevékenysége hogyan hasznosult a törvényhozásban. A VKF ülései zárt ajtók mögött folynak, jegyzőkönyvek nem készülnek. Így az ott tárgyalók sem támaszkodhatnak a közvélemény nyomására és figyelmére, pedig több milliányi munkavállaló és több tízezer vállalkozó érdekeit hivatottak képviselni.

Az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács (OKÉT) és a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsa (KOMT) az állami szféra alkalmazottainak bér- és foglalkoztatáspolitikai kérdéseiben hivatott tárgyalni. Sajnos azonban

ezek, ha lehetséges még a versenyszféra fórumainál is kevésbé hatékonyak. Üléseik roppant ritkán kerülnek megrendezésre (kettő között akár évek is eltelnek), a kormány általában nagyon alacsony szinten képviselteti magát, érdemi megállapodásokra gyakorlatilag semmi esély. A végrehajtó hatalom az állami intézményeket a saját territóriumának tekinti, és nem enged semmilyen beleszólást.

A hivatalos fórumok illetően kiüresítése elvileg informálisabb mederbe terelhetné a szociális partnerek tevékenységét, de (legalábbis) szakszervezeti oldalról ez még nem indult meg – nincsenek a tárgyalótermen kívül országos szinten koordinált megmozdulások. Pedig rendkívül fontos lenne a szakszervezetek megerősödése, hiszen a bérszínvonal a termelékenység szabta természetes korláton belül gyakorlatilag nyers erőalkuk eredője.³⁵

A szociális partnerek kezéből elfogytak a hivatalos nyomásgyakorló eszközök és a kormányzati akarat egyértelműen dominál. 2010 után a kétharmados konzervatív vezetés úgy alakította át az érdekegyeztetések jogszabályi kereteit, hogy a szakszervezeteknek és a munkáltatói szövetségeknek a maradék érdekérvényesítő erejét is elvette. Ez egyaránt igaz a versenyszféra és a közsféra fórumain tapasztalható állapotokra is. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy ez nem egyik pillanatról a másikra történt, sokkal inkább a '90-es évek közepétől-végétől tartó erodálódási trend betetőzése. Kezdve onnan, hogy a 12 százalékos reálbér csökkenést okozó 1995-ös Bokros csomagot nem vitték az Érdekegyeztető Tanács elé, a 2000-es évek elején elvették a minimálbér-vétőjogot az ÉT-től, majd 2008-ban az egyetértési jogot is, és végül 2011-ben megszűnt a több mint két évtizedes OÉT, hogy – a fentebb bemutatott, egyik interjúalanyom által – csak „gittegyletként” emlegetett fórumok vegyék át a helyét. Valamint ez a trend jól illeszkedik a 2010 után megkezdődött államosítási, központosítási folyamatba is, mely alól sajnos a társadalmi párbeszéd sem képez kivételt. A 2016-os bértárgyalásokon sem a munkáltatói, sem a munkavállalói érdekképviseletnek nem sikerült érdemben módosítania a kormányzat javaslatain. Habár a szakszervezetek évek (sőt, tágabb kontextusba helyezve valójában már évtizedek) óta konzekvensen követeltek egy minimálbér-emelési programot, mely magába foglalta a létminimum elérését is, végül nem az általuk benyújtott tervezet került elfogadásra.

Elemzésemben gyakran kiléptem szűkebben vett témám, a bértárgyalások keretei közül, de ez részemről nem véletlen vagy figyelmetlenség. A folyamatok tisztánlátásához elengedhetetlen, hogy tágabb kontextusban értelmezzük őket. Akár tágabb időintervallumban (ld. milyen jogköre van a mostani fórumoknak a korábbiakhoz képest), akár a tárgyalásokkal egy időben történő események tükrében (pl. a társadalmi jelenség méreteit öltő kivándorlás potenciális szerepe a béremelésben). Kiemelten fontos észrevennünk, hogy a társadalmi párbeszéd intézményrendszerének fent bemutatott átalakítása nem egyedülálló jelenség, hanem koherens része a 2010 utáni kormányok központosítási törekvéseinek, mely-

³⁵ Erről bővebben ld. Pogátsa Zoltán: *A bérszínvonal és a bérfelzárkózás meghatározói Magyarországon*. Friedrich Ebert Stiftung Budapest. 2015

ben minden döntési kompetenciát a végrehajtó hatalom kezébe koncentrálnak. Ennek pedig a szociális partnerek és rajtuk keresztül minden állampolgár számára messzemenő következményei vannak. Hiszen az, hogy a munkavállalók és a munkáltatók érdekeit képviselni hivatott szervezetek nyomásgyakorló eszközeit elveszik, tulajdonképpen egy demokráciadeficit, aminek az egész társadalom a kárvallottja. A munkavállalók képessége szerzett jogaik védelmére gyengül, és így végső soron munkakörülményeik is romolhatnak (pl. sztrájkjog szűkítése), de ugyanez igaz a munkáltatókra is (pl. vasárnapi boltzár).

Befejezésül hadd idézzem a munkáltatói oldalt képviselő forrásunkat, akinél a jelenlegi helyzetet magam sem tudnám jobban összefoglalni.

„A másik meg nyilvánvalóan a láng őrzése. Nem szabad otthagyni ezeket a gittegyleteket sem, mert akkor rád mondják, hogy te nem akarsz? Ja, és rögtön ül a helyünkre másik. A másik meg az, hogy hogy mondjam... Iványi atya mondta, és nagyon jól mondta, hogy jó-jó, hát csak egy fecske van, sokra nem megyünk vele, de ha egy fecske van, akkor biztos, hogy jön a nyár. [...] [A szervezetünket] azért kell megtartani, ebben az erejében, anyagi, létszám, mindenében, akkor is mondanunk kell, ha semmi értelme, mert tudom, hogy nem sok van, még a gőzmozdony hatékonyságát sem érjük el, pedig az csak hat százalék, hogy amikor jönnek maguk, vagy jönnek mások, akkor legyen intézményes háttere. Legyen pénz, legyen iroda, legyen minden... ez még nem most látszik.”

Irodalomjegyzék

197/2000. (XI. 27.) Korm. rendelet a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) megállapításáról

224/2001. (XI. 21.) Korm. rendelet a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) megállapításáról

316/2005.(XII. 25.) Korm. rendelet a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) megállapításáról

430/2016. (XII. 15.) Korm. rendelet a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról

2011. évi XCIII. törvény a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról

2011. évi CXCV. törvény a Nemzeti Köznevelésről 45.§ (3)

Az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács. <http://archiv.szef.hu/erdekegyeztetes/forumok/agazati-szakmai/oket> Utolsó megtekintés: 2018. 01. 17.

Földiák András: *Az elérhető társadalom képviselője*. <http://ujegyenloseg.hu/az-elheto-tarsadalom-kepiselete/> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 28.

<http://ngtt.hu/> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 21.

- IMD versenyképességi rangsor: http://www.icegec.hu/download/publications/imd_2017_hun_final.pdf Utolsó megtekintés: 2018. 04. 08.
- Kiss György: A legitimáció hiánya és az „egyetértési” jog természete. In: *Fundamentum* 13. évf. 2. sz.
- Krén Ildikó: *A szakszervezetek helyzete Magyarországon – Tézisek*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest. 2010. december
- KSH: *A bruttó haza termék (GDP) értéke és volumenindexei (2000-)*
- KSH: *A költségvetés oktatási kiadásai (2001-)*
- KSH: *Munkaerőpiaci helyzetkép 2015*. Budapest.
- Magyar Nemzeti Bank: *Inflációs jelentés*. Budapest. 2017. március
- Magyar Szakszervezeti Szövetség: *Program a dolgozói szegénység ellen!* Budapest. Magyar Szakszervezeti Szövetség – Policy Agenda – Friedrich Ebert Stiftung. 2014.
- Magyar Szakszervezeti Szövetség: *Program a dolgozói szegénység ellen 2.0. (A 4*9 programja, hogy aki dolgozik, legalább egyik...)*. Budapest. Magyar Szakszervezeti Szövetség – Policy Agenda – Friedrich Ebert Stiftung. 2015.
- Mária Minárová et al: *Eu Social Security Survey*. Deloitte Czech Republic, 2017.
- MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont: *Munkaerőpiaci Tükör 2000*. Budapest.
- OECD: *Labour Force Statistics by sex and age*. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=LFS_SEXAGE_I_R# Utolsó megtekintés: 2018. 03. 10.
- Pásztóy András: *A hatékony érdekegyeztetés intézményei – hova jutottunk el 2018-ra?* http://ujjegylenloseg.hu/a-hatekony-erdekegyeztetes-intezmenyei-hova-jutottunk-el-2018-ra/#_ftnref21 Utolsó megtekintés: 2018. 07. 10.
- Pásztóy András: *Nézzünk szembe a szakszervezeti valósággal*. <http://ujjegylenloseg.hu/nezzunk-szembe-a-szakszervezeti-valosaggal/> Utolsó megtekintés 2018. 07. 10.
- Pásztóy András: *Szakszervezeti szervezethez – Lecsúszás és emelkedési stratégiák*. <http://ujjegylenloseg.hu/szakszervezeti-szervezettség-lecsuszas-es-emelkedesi-strategiak/> Utolsó megtekintés 2018. 07. 10.
- Pogátsa Zoltán: *A bérszínvonal és a bérfelzárkózás meghatározói Magyarországon*. Friedrich Ebert Stiftung Budapest. 2015. április
- Pogátsa Zoltán: *Magyarország Politikai Gazdaságtana. Az északi modell esélyei*. Osiris kiadó, Budapest. 2016
- Társasági Adókulcs – Országok listája. <https://hu.tradingeconomics.com/country-list/corporate-tax-rate> Utolsó megtekintés: 2018. 07. 10.